

Õpetus eesmärgist (*Arthaśāstra*)

Kauṭilya

Tõlkinud Martti Kalda

Saateks

Veedade ajastu järgsel eepilisel ajajärgul (4./3. saj eKr – 3./4. saj) kujunes Vana-Indias välja mõtteviis, mille kohaselt oli inimese elus peale religioosse eesmärgi, ühinemise absoluudiga (*mokṣa*), olemas ka muid eesmärke: seadmus ehk tava (*dharma*), rikkus ja edu (*artha*) ning armastus (*kāma*).

Eesmärgi (*artha*) saavutamiseks seotud teadus (*arthaśāstra*) on india mõttelaadis eelkõige poliitika ja riigitarkus, teadmine riigiaparaadi ülesehitusest ning majanduspoliitikast. India teaduskirjanduses on *arthaśāstra* terminiga sünonüümselt kasutusel mõisted *nītiśāstra* 'poliitika, käitumisõpetus', *rājaśāstra* 'kuninglik tarkus' ehk *rājanīti* 'valitsuspoliitika' ning *daṇḍanīti* 'karistuspoliitika'.¹

Vanimad poliitikateaduse tekstid pole säilinud, autoriteetidena nimetavad tekstid Bāhūdantīputra, Śiva Viśālākṣa, Uśanase ja Bṛhaspati teoseid.² Kuulsaim varane autoriteet oli ilmselt Bṛhaspati *arthaśāstra*, millele osu-

¹Maurice Winternitz. History of Indian Literature III. Part Two: Scientific Literature. Tlk Subhadra Jha. New Delhi: Motilal Banarsidass, 1985 [1967], lk 608; Arthur Berriedale Keith. A History of Sanskrit Literature. Oxford: Oxford University Press, 1928, lk 450–451.

²A. B. Keith 1928, lk 451.

tab *Mahābhārata* (III, 32, 60–61) ja klassikaline kirjandus (Bhāsa draama *Pratimānātaka*). Kahjuks pole kõnealune tekst säilinud.³

Varaseim säilinud sanskritikeelne poliitikateaduse tekst on Kauṭilyale omistatud teos *Arthaśāstra* (*Õpetus eesmärgist* ehk *Eesmärgi saavutamise teadus*).⁴ *Arthaśāstra* koosneb 15 osast (*adhikaraṇa*), 180 jaost (*prakaraṇa*) ja 6000 värsist (*śloka*).⁵ Lisaks eelmainitud jaotusele on tekst hiljem liigendatud veel ka peatükkideks (*adhyāya*).⁶ Jaod lõiguvad teksti loogiliselt teemade kaupa, peatükid jagavad teose juppideks, aga üsna vägivaldselt. Kaua aega kaotsis olnud käsikirja leidis ja tõlkis esmakordselt 1909. aastal Rudrapathnam Sharma Sastri.⁷ Teose keel meenutab *brāhmaṇa*'te (1000–800 eKr) ja upanišadide (800–500 eKr) ning Yāska (5. saj eKr) ja Patañjali (2. saj eKr) keelekasutust, s.t viitab teksti iidsusele.⁸ Proosatekst vaheldub üksikute *śloka* (16/16//) või *triṣṭubh*'i (11/11//11/11//) värsimõõdus värssidega.⁹ *Arthaśāstra* on proosateos, milles eristamatult põimuvad india teaduskirjandusele omased *sūtra*- (lühi-lause) ja *bhāṣya*-stiil (kommentaar).¹⁰

Niisiis on *Arthaśāstra* autoriks väidetavasti Maurya dünastia (4.–2. saj eKr) rajaja ja esimese valitseja Candragupta Maurya (320–299/293 eKr) minister Kauṭilya ehk Cāṇakya Viṣṇugupta ning see on loodud 4. sajandil eKr.¹¹ Seoses teose autorluse ja dateerimisega on esile kerkinud hulgaliselt probleeme: kaheldud on teose loojas, loomisajas ja isegi teksti enda autentsuses. Mõned uurijad (Kashi Prasad Jayaswal, Rudrapatnam Sharma Sastri, Ganapati Sastri, Hermann Jacobi, R. Meyer, Bernhard Breloer, Narendra Nath Law, Vincent Arthur Smith, J. F. Fleet) väidavad, et tekst loodi tõepoolest 4. sajandil eKr.¹² Teised teadlased (Maurice Winternitz, A. B. Keith, Julius Jolly, Alfred Hillebrandt, Shridhar Ramkrishna Bhandarkar, Hermann Kulke, Dietmar Rothermund) on seisukohal, et teos koostati paljude isikute

³M. Winternitz 1985 [1967], lk 611–612.

⁴A. B. Keith 1928, lk 452.

⁵Vidya Dhar Mahajan. *Ancient India*. New Delhi: S. Chand and Co, 1997 [1960], lk 270; M. Winternitz 1985 [1967], lk 614.

⁶M. Winternitz 1985 [1967], lk 614; A. B. Keith 1928, lk 452.

⁷V. D. Mahajan 1997 [1960], lk 270; M. Winternitz 1985 [1967], lk 612.

⁸M. Winternitz 1985 [1967], lk 613.

⁹M. Winternitz 1985 [1967], lk 614; A. B. Keith 1928, lk 456.

¹⁰M. Winternitz 1985 [1967], lk 613; A. B. Keith 1928, lk 456.

¹¹M. Winternitz 1985 [1967], lk 612, 627.

¹²V. D. Mahajan 1997 [1960], lk 271; M. Winternitz 1985 [1967], lk 633.

ettevõtmisel 1.–2. või koguni 3.–4. sajandil.¹³ Kummalgi poolel on hulk veenvaid argumente — peamist kahtlust sünnitab asjaolu, et kuigi autor (või autorid) on detailselt kirjeldanud riigi ülesehitust, leidub teoses vähe viiteid konkreetsele Maurya dünastia ajastule. Samas räägivad *Arthaśāstra* iidsuse poolt teose ürgne keel ja Vana-India kuningavõimu ning riikluse detailne tundmine. Seega tuleb *Arthaśāstra* dateerida eepilisse ajastusse (4./3. saj eKr –3./4. saj) ning oletada, et kirjatükk valmis Kauṭilya ja tema järgijate koolkonna ühistööna sajandite vältel. Peale *Arthaśāstra* on Kauṭilyale omistatud hulgaliselt aforismikogusid,¹⁴ neist üks on ka juba varem eesti keelde tõlgitud.¹⁵

Arthaśāstra's käsitletakse mitmeid teemasid: kuninga haridustee ja isikuomadused, ametkonna loomine (I osa), riigiparaadi ülesehitus, erinevate ametnike õigused ja kohustused, linnade, külade, kanalite, teede ja kaevanduste rajamine, sotsiaalabi, maksusüsteem, rahandus, riigivaraga ümberkäimine, kaubandus ja tootmine, kaalud ja mõõdud, käsitöö ja põllumajandus (II osa), seadusandlus, kohtusüsteem ja tsiviilõigus (III osa), võitlus kuritegevusega (IV osa), sisepoliitika, riigireetmine, erivahendite kasutamine, ametnike palgad (V–VI osa), välispoliitika ja sõda (VII osa), kuninglike pahede analüüs, riiki ohustavad õnnetused (VIII osa), sõjategevus, sõjaväe ülesehitus, armeeliigid ja auastmed (IX–X osa), sõjakavalused ja diplomaatia, intriigid ja salamõrvad (XI–XIII osa), maagia ja nõiduse kasutamine, mürgisegamine ja ravimeetodid (XIV osa). XV osa on teose kokkuvõte, ülevaade teose teemadest ja sisust.¹⁶

Arthaśāstra koondab kokku varasemate autorite ja teoste tarkuse Vana-India riigiteooriast. Kauṭilya õpetuse (*śāstra*) keskmes on kuninga ja riigi edu (*artha*).¹⁷ Moraalseid piiranguid Kauṭilya ei sea. Kuninga ja ametnike eetika olgu pragmaatiline — et ära hoida rahva rahulolematust. Religiooni ja moraali suhtub Kauṭilya skeptiliselt. Eesmärgile (*artha*) pühendumine

¹³Hermann Kulke, Dietmar Rothermund. A History of India. London: Routledge, 1990 [1986], lk 62–64; V. D. Mahajan 1997 [1960], lk 271; M. Winternitz 1985 [1967], lk 631, 633.

¹⁴M. Winternitz 1985 [1967], lk 630.

¹⁵Chanakya. Kuninga käsiraamat. Tlk Margus Lattik. Tallinn-Tartu: Allikäärne, 2008.

¹⁶Vt H. Kulke, D. Rothermund 1990 [1986], lk 63–64; A. B. Keith 1928, lk 453–455; M. Winternitz 1985 [1967], lk 614–626; L. N. Rangarajan. Introduction. — Kauṭilya. The Arthashastra. Tlk L. N. Rangarajan. New Delhi: Penguin Books, 1992 [1987], lk 42–127.

¹⁷V. D. Mahajan 1997 [1960], lk 275–276; H. Kulke, D. Rothermund 1990 [1986], lk 63–64.

on peamine, selle nimel on lubatud peaaegu kõik. *Arthaśāstra* ei kõnele ideaalriigist, vaid pragmaatilise ja utilitaarse riigisüsteemi loomisest.¹⁸

Käesoleva *Arthaśāstra* lõigu (I,11–13) tõlkimiseks vajalik originaal leitud Š. V. Gairola toimetatud originaalteksti publikatsioonis.¹⁹ Konsulteeritud on ka K. Myliusse sanskritikeelsete originaaltekstide lugemiku²⁰ ning L. N. Rangarajani inglisekeelse tõlkega.²¹

Luureameti loomisest pajatav lõik *Arthaśāstra*'st (I,11–13) sisaldab kolme peamist teemat: salateenistuse loomine ja nuhkide värbamine (VII *prakaraṇa* = I,11,1–22 ja I,12,1–5), nuhkide tegevus (VIII *prakaraṇa* = I,12,6–25) ning kodumaa kaitsmine sise- ja välisvaenlaste eest nuhkide abil (IX *prakaraṇa* = I,13,1–25). Samuti on suuremate teemade all võimalik eristada väiksemaid, nendele tähelepanu juhtimiseks on tõlge liigendatud lõikudeks. Olulisemad osad on aksioomlausetena tekstis leiduvad põhimõtted (I,11,2 ja 21–22; I,12,12 ja 15–19; I,13,16–17 ja 24–25), mis on riigijuhtimises ajakohased tänapäevalgi.

Kauṭilya salateenistuse hierarhia on keerukas ja segane. Kõrgeimaks juhtiks riigis on kuningas (*rājan*) (I,11,3 ja 21–22; I,13,3 ja 5, 7, 10, 12), ent luurajate tegevust koordineerib (pea)minister (*mantrin*) (I,11,3 ja 19–20; I,12,6). Luureametnik (*kāpaṭika*) (I,11,1–2) on riigiaparaadi juurde kuuluv salateenistuse liige. Nuhke on mitut sorti: salakuulajad (*gūḍha[-puruṣa]*) (I,11,1 ja 18; I,12,24), luurajad (*saṃstha*) (I,12,11–12 ja 22, 24), nuhid (*apasarpa*) (I,12,17; I,13,1) ning maakuulajad (*cāra*) (I,12,11 ja 20–21 ja 23–24). Mõned neist on püsival ametikohal kodu- või välismaal, teised liiguvad ringi (keeleliselt viitab *saṃstha* paigalpüsile, *cāra* liikumisele, *gūḍha* osutab salatsemisele, *apasarpa* luuramisele).

Hierarhias madalamal seisavad majaperemehed-nuhid (*gr̥hapatika*) (I,11,1 ja 9), kaupmehed-nuhid (*vaidehaka*, *vāñijaka*) (I,11,1 ja 11, 15), lihasuretajad-nuhid (*tāpasa-vyañjana*) (I,11,1 ja 13), saadikud-maakuulajad (*satrin*) (I,11,1 ja 18; I,12,1 ja 8; I,13,2), salamõrvarid (*tīkṣṇa*) (I,11,1; I,12,2 ja 7), mürgitajad (*rasada*) (I,11,1; I,12,3 ja 9), mungad- (*udāsthita*)

¹⁸V. D. Mahajan 1997 [1960], lk 277–278; A. B. Keith 1928, lk 455–456.

¹⁹The *Arthaśāstra* of Kauṭilya and Cāṇakya-sūtra. Toim Šrī Vāchaspati Gairola. Varanasi: Chowkhamba Vidya Bhawan, 1962, lk 35–47.

²⁰Klaus Mylius. *Chrestomathie der Sanskritliteratur*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1978, lk 246–247.

²¹Kauṭilya. *The Arthashastra*. Tlk L. N. Rangarajan. New Delhi: Penguin Books, 1992 [1987], lk 503–514, 158.

(I,11,1 ja 4; I,12,22) ning nunnad-spioonid (*bhikṣukī, parivrajikā, pravrajitā*) (I,11,1 ja 6, 8; I,12,4 ja 13). Mainitakse ka välisluurajaid (*kaṇṭaka, parāpasarpa*) (I,12,17) ning topeltagente (*ubhaya-vetana*) (I,12,18 ja 19).

Peale vahetu info luureteenistuse ülesehitusest pakub lõik infot arvukatest Vana-India elualadest ja ametitest (I,11,1; I,12,6 ja 9, 13, 20–23; I,13,23). Teksti on peidetud ka kuningavõimu vajalikkust põhjendav kaitsekõne (I,13,5–12). Mainitud Vivasvant ja Manu on inimkonna muistsed esisad, esimesed arhetüüpsed ohverdajad ning seadusandjad (I,13,5–6). Surnute kuningas Yama ja äikesetormi- ning sõjajumal Indra (I,13,10) sümboliseerivad kuningavõimu eri funktsioone: sõjapealikut ja kohtunikku.

Tõlge

ARTHAŚĀSTRA I *adhikaraṇa*, 11 *adhyāya*

VII *prakaraṇa*: Salateenistuse loomine [ja] reeglid

1. Kui ustavad ametnikud on aususeproovidega [välja selgitatud], loogu [kuningas] luureametnikest, munkadest, majaperemeestest, kaupmeestest, lihasuretajatest, moondriietujatest, saadikutest, salamõrvaritest, mürgitajatest ja nunnadest salateenistus.
2. Luureametnikuks [saagu] vapper [ja] saladusi hoidev õpilane.
3. Kui tema kaks soovi on täidetud, öelgu minister julgust kogudes: “Jää kuningale ja mulle truuks! Kui kuuled kuritegevusest, siis kannata ette!”
4. Munk[spiooniks] [saagu] ühtviisi tark [ja] aus mungaordust lahkunud kloostrivend.
5. [Saanud] rohkelt kulda [ja] abi, pidagu ta määratud maakohas mõnd ametit.
6. Ning tuludest pakkugu ta kõigile rändmunkadele-nunnadele toitu, rõivaid [ja] ulualust.
7. Ning vargsi vaadaku ta töötajate seas ringi nende järele, kes oleksid valmis kuninga nimel moondriietuma ning kosti ja palga eest teenistusse astuma.
8. Ja rändmungad-nunnad värvaku üha uusi [nuhke], luues [salateenistuse].

9. Majaperemeheks[-luurajaks] [saagu] ühtviisi tark [ja] aus vaene talupoeg.
10. Määratud maakohas põldu harides, [talitagu] ta nagu eespool [kirjeldatud].
11. Kaupmeheks[-nuhiks] [saagu] ühtviisi tark [ja] aus vaene poodnik.
12. Määratud maakohas kaubitsedes, [talitagu] ta nagu eespool [kirjeldatud].
13. [Lihasuretajaks-luurajaks saagu] kiilaspäine [või] juuksekrunniga pühamees, kes otsib tööd.
14. Ühes paljude teiste kiilaspäiste [või] juuksekrunniga pühameestega [elutsegu] ta linna lähistel. Avalikult söögu ta kuu või kahe vältel ainult taimi või peotäis otra, salaja aga niipalju toitu, kui tahab.
15. Ning ümberkaudsed kaupmehed[-nuhid] austagu teda ohvriandidega.
16. Ja tema õpilased levitagu teateid tema imevõimetest.
17. Ning ta ennustagu külastajaile, kes paluvad juhatust, peopesa, õpilaste salajaste vihjete abil ja muu säärase järgi vähest edu, haigust, varguseohtu, kurjategija hukkamist, tänukinki, tänaseid või homseid uudiseid välismaalt või mõnd kuninga korraldust.
18. Tema salakuulajad ja saadikud viigu [ennustused] täide.
19. Ta lubagu vapratele, tarkadele, põhimõttekindlatele [ja] võimekatele edu kuninga juures ja rääkigu kokkuleppest ministriga.
20. Ning minister määraku nad ametitesse ja [võtku] teenistusse.
21. Ning [kuningas täitku] õigustatult vihaste nuhkide mõlemad soovid. [Ent] asjatult vihased [nuhid] ning need, kes põlgavad [ja] tegutsevad kuninga vastu, hukatagu salaja.
22. Ning asjasse pühendatud teadku, et kuningas [täidab] oma alamate mõlemad soovid, sest nii on aus. Säärased on viis kuulsat käsku.

ARTHAŚĀSTRA I adhikaraṇa, 12 adhyāya

1. Ning [nuhke värvatagu] just sugulasteta [orbude seast], kelle eest [riik] on hoolitsenud. Neile õpetatagu käejoonte järgi ennustamist, kurivaimude tundmist, mustkunsti, tavaõiguste tundmist, ennete tundmist [ja] ilmaennustamist. Või õppigu salakuulajad ühiskonnateadust.
2. Salamõrvareid [värvatagu] meeleheitel vaprate meeste seast, kes elavtude või tiigrite või raha eest võitlevad.
3. Mürgitajaid [värvatagu] sugulaste suhtes ükskõiksete, karmide ja laiskade meeste seast.
4. Rändnunnast [nuhiks värvatagu] julge, preestriseisusest [ja] lesknaisest kerjusnaine, kes otsib tööd. Kuningakojas koheldagu neid austusega just nagu kõrgametnike pereliikmeid.
5. Samamoodi talitatagu kiilaspäiste või teenijaseisusest [kerjusnaistega]. Säärane on tava.

VIII prakaraṇa: Nuhkide tegevus

6. Kuningas [määraku] kodumaal ministrite, ülempreestrite, sõjaväe juhtide, asehaldurite, uksehoidjate, haaremivalvurite, abipreestrite, maksukogujate, tseremooniameistrite, ülemkohtunike, linnaülemate, nõunike, käsitööliste, õukondlaste, kubjaste, korralvalvurite, piirivalvurite [ja] metsavahtide seas [nuhkima] mehed, kes oskavad usutavalt piirkondade kohalikesse rõivastesse riietuda, erinevaid ameteid pidada ja lihtrahva kõneviisi järgi aimata. Nemad teenigu [kuningat] sihikindlalt kõikjal.
7. Õues [nuhkigu] nende [ametnike] järgi palgamõrvarid, kes [teenivad] päevavarju, veenõu, lehviku või kingade kandjaina [või] saatjaina ratsa- [ja] vankriretkel.
8. [Ametnike tegevusest] kandku [palgamõrvarid kuningale] ette saadikute vahendusel.
9. Siseruumides [nuhkigu] nende [ametnike] järgi mürgisegajad, kes [teenivad] koka, ettekandja, pesupesija, seljaküürija, kammerteenri, habemeajaja, riietaja või veekandjana [või] küürakaks, kääbuseks, tummaks, kurdi, meelepoolikuks [või] pimedaks moondrietatuna [või] näitleja, tantsija, laulja, pillimehe, jutuvestja [või] heeroldi ametit pidades [või] naiseks [riietatuna].

10. [Ametnike tegevusest] kandku [mürgisegajad kuningale] ette rändnunnade vahendusel.
11. Luurajate teated antagu edasi salakirja abil maakuulajate tugipunktidesse.
12. Ning ühed luurajad ärgu tundku teisi.
13. Kui rändnunnasid takistatakse, siis edastagu nad teateid nuhkidele kordamööda uksele ilmudes, ema või isa, naisoost käsitöölisi, lauljatare või orjatare kehastades või laulude, jutustuste või pillidesse peidetud salakirjade abil
14. või rasket haigust või hullust, tuleõnnetuse või mürgitamise eest põgenemist [teeseldes] või salaja [majja] hiilides.
15. Kolme [salakuulaja] sama teade on tõene.
16. Salakuulaja, kes pidevalt eksib, tuleb salaja kõrvaldada.
17. Ning võõrluurajad tuleb kõrvaldada. Nuhid elagu nuhkimises vahele jäämata vaenlaste seas.
18. Topeltagendid saavad palka mõlemalt osapoolelt.
19. Ning [kuningas] võtku topeltagentide pojad [ja] naised pantvangi. Ja [kuningas] teadku, kes on vaenlase käsilane ja kes truü [alam]. Säärased on tegevusviisid.
20. Ning [kuningal] olgu maakuulajad nii vaenlase kui liitlase, nii keskmise kui erapooletu [kuninga] juures ning ka nende kuningate kahtteistkümmet klassi ametnike seas.
21. Majade sees kuulaku maad küürakad, kääbused, kohimehed, tantsijannad, tummad ja kõiksugused metslased,
22. kindlustes kaupmeestest luurajad, kindluste lähistel imetegijatest pühamehed, kuningriigis talupojad [ja] mungad-maakuulajad, kuningriigi äärealadel karjased,
23. metsades metsaasukad alates ränderakutest [ja] metsnikest. Kaugelt teadete saamiseks [tegutsegu] maakuulajad kiiresti [ja] hoogsalt.
24. Ning välismaa luurajate tabamiseks [tarvitagu kuningas] samasuguseid luurajaid, nii ringi liikuvaid kui ühes paigas elavaid maakuulajaid, kes liiguvad ringi nuhkide seas.

25. Välismaa luurajate kindlakstegemiseks paigutagu [kuningas] piirialadele elama näiliselt kuritegelike kavatsustega pealikuid, kes tegelikult [talle] ustavad.

ARTHAŚĀSTRA I *adhikaraṇa*, 13 *adhyāya*

IX *prakaraṇa*: Kodumaa kaitsmine kuritegevuse eest

1. Kui kõrgametnike juures on nuhid ametis, asugu [kuningas] nuhkima linna- ja maaelanike järele.
2. Salakuulajad laskugu palverännupaikades, kogunemiskohtades, nõukodades [ja] rahvakogunemistel omavahel vaidlusse:
3. “Kuigi kõik teavad, et kuningas on kõigiti vooruslik, pole ta midagi väärt, sest ta kurnab linna- ja maaelanikke maksude [ja] karistustega!”
4. Teised salakuulajad vaielgu neile aga vastu ja ülistagu [kuningat]:
5. “Džungliseaduste aegu tegid inimesed kuningaks Vivasvanti poja Manu.
6. Nad määrasid kuuendiku viljasaagist ja kullast maksuks Manule.
7. Maksud aitavad kuningatel tagada alamate heaolu.
8. Alamatel, kes ei maksa makse [ja] ei allu karistustele, lasub patt, ning hoolimatul [valitsejal] lasuvad alamate [patud].
9. Just seetõttu jagavad metslased kuuendiku viljasaagist, kuninga maksu-osa isekeskis ära. [Kuningas] ju karjatab alamaid.
10. Tema [istub] Indra [ja] Yama troonil, seepärast on kuningad karistajad [ja] armuandjad.
11. Kes kuningaid põlgab, seda tabab taevane karistus.
12. Seepärast ei tohi kuningaid põlata.”
13. Sel moel selgitagu [kuningas] vaenlased välja.
14. Ning [salakuulajad] teadku ka kuulujutte.
15. Kiilaspäised [või] juuksekrunniga [pühamehed] selgitagu välja, kes [neist] on [kuningaga] rahul [ja] kes mitte:
need, kes elatuvad [kuninga] viljast, kariloomadest [ja] kullast;

need, kes aitavad [kuningat] nii hädas kui õnnes; need,

kes hoiavad tagasi mässumeelseid sugulasi või kuningriike;

need, kes takistavad vaenlasi või metslasi.

16. Rahulolevaid austagu [kuningas] suurte kinkide ja autasudega.

17. Rahulolematuid vaigistagu [kuningas] kingituste ja lepitustega.

18. Või hävitagu [kuningas] rahulolematud vastastikku väejuhtide, metslaste ja rahulolematute perest väljatõugatud käe läbi.

19. Ning kuigi [rahulolematud] jäid rahule, õhutagu [kuningas] rahva viha [rahulolematute suhtes], kuna neile on antud voli koguda makse ja määrata karistusi.

20. [Kuningas] kõrvaldagu vihapidajad salajase karistuse või rahva raevu abil.

21. [Kuningas] sundigu [rahulolematud] tööle kaevandustes või tehastes, võttes nende pojad ja naised pantvangi, et ei peaks pelgama võõraid [kuningaid, kes võiksid neid ära kasutada].

22. Võõrastel [kuningatel] on hõlbus ära osta vihaseid, ahneid, kartlikke ja uhkeid.

23. Täheteadlasteks, ennustajateks [ja] kalendriloojateks moondunud salakuulajad teadku [äraostetavate] omavahelisi suhteid ning nende sidemeid vaenlaste [ja] metslastega.

24. Rahulolevaid austagu [kuningas] kinkide ja autasudega.

25. Rahulolematud võitku [kuningas] oma poolele lepituste [ja] kingituste, tülide [ja] karistustega.

26. Tark [kuningas] kaitsku vaenlase salasepitsuste eest kodumaal nii ülemaid kui alamaid, olgu nad äraostetavad või äraostmatud.